

SIMON JENKINS

Μια
σύντομη
ιστορία
της
Ευρώπης

Από τον Περικλή
στον Πούτιν

ΣΕΙΡΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΕΙΡΑΣ: Μάρκος Καρασαρίνης

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Μια σύντομη ιστορία της Ευρώπης**

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: A Short History of Europe

Από τις Εκδόσεις Penguin Books Ltd, Λονδίνο 2018

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Simon Jenkins

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Δημήτριος Β. Σταυρόπουλος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γιώργος Τσίρης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ηλίας Μασούρης

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Μερσίνα Λαδοπούλου, Βάσω Βύρρα

© Simon Jenkins, 2018

The author has asserted his moral rights. All rights reserved.

© Εικόνας εξωφύλλου: Arthimedes/Shutterstock

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2019

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2019

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-3058-4

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-3059-1

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfofosi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550	Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

SIMON JENKINS

Μια
σύντομη
ιστορία
της
Ευρώπης

Από τον Περικλή
στον Πούτιν

Μετάφραση: Δημήτριος Β. Σταυρόπουλος

Για τη Νία

Εισαγωγή

Οι γκρεμοί του ακρωτηρίου του Αγίου Βικεντίου στέκουν ψηλοί και άγριοι στις πορτογαλικές ακτές, σχηματίζοντας το νοτιοδυτικό άκρο της Ευρώπης. Εδώ μπορούμε να παρακολουθήσουμε τον ήλιο να βυθίζεται το σούρουπο μέσα στον Ατλαντικό, εκεί όπου οι πρώιμοι Ευρωπαίοι πίστευαν πως είχαν φτάσει στην άκρη του κόσμου. Κάθε νύχτα νόμιζαν ότι έβλεπαν την πηγή της θερμότητας και του φωτός τους να σβήνει μέσα στον ωκεανό, για να ξαναγεννηθεί το επόμενο πρωί. Δε γνωρίζω κανένα μέρος που να είναι πιο πρόσφορο σε τέτοιους μύθους. Πέρα από αυτούς τους γυμνούς γκρεμούς ο θεατής δε βλέπει τίποτα άλλο παρά μόνο την απεραντοσύνη της θάλασσας. Πίσω του βρίσκεται μία χερσαία μάζα πάνω από την οποία έχουν κυλήσει κύματα θυελλώδους Ιστορίας.

Η Ευρώπη είναι κατά κύριο λόγο μία ταπεινή χερσόνησος που προεξέχει από τη βορειοδυτική γωνία της Ασίας. Εκτείνεται από τις πορτογαλικές ακτές βόρεια έως τον Αρκτικό, νότια έως τη Μεσόγειο, και ανατολικά έως τον Καύκασο και τα Ουράλια, όπου μία προχειροφτιαγμένη μεταλλική πινακίδα στο πλάι του δρόμου σηματοδοτεί ένα αυθαίρετο σύνορο. Αυτή η ήπειρος δεν έχει ερήμους, και έχει μόνο μία αξιοσημείωτη οροσειρά, τις Άλπεις. Στο μεγαλύτερο μέρος της είναι μία εύφορη προσχωσιγενής πεδιάδα κάτω από έναν εύκρατο ουρανό, το σπίτι 750 εκατομμυρίων ανθρώπων, δηλαδή υπερδιπλάσιων από τον πληθυσμό των ΗΠΑ.

Η Ευρώπη δεν έχει αξίωση διάκρισης ανάμεσα στο πλήθος των λαών του κόσμου. Άλλοι την ανταγωνίζονται σε μέγεθος, πολιτισμό και ευημερία. Η άνοδος της προς την αυτοκρατορική κυριαρχία περί τα τέλη της δεύτερης χιλιετίας υπήρξε θεαματική και βραχύβια. Η ποικιλομορφία και η στρατιωτική υπεροχή της, ο δυναμισμός της και η οικονομική της ενεργητικότητα, η επιστημονική της δύναμη και η πολιτισμική της δημιουργικότητα της δίνουν μία ιδιαίτερη θέση στην ανθρώπινη Ιστορία. Ακόμα και σήμερα, σε μία περίοδο σχετικής παρακμής, παραμέ-

νει μαγνήτης για πρόσφυγες, μετανάστες, λόγιους και ταξιδιώτες από όλο τον κόσμο.

Η λέξη «Ευρώπη» ανέκυψε τον 6ο αιώνα π.Χ. ως αναφορά στην ηπειρωτική μάζα βόρεια της Ελλάδας. Ποτέ δεν είχε συμφωνημένα σύνορα. Στην αρχή ήταν συνώνυμη με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και, μετά, με τη Χριστιανισμένη, που αμφότερες εκτεινόταν πέρα από τα όρια της σημερινής Ευρώπης και περιέκλειαν μεγάλα τμήματα της Ασίας και της Αφρικής. Το ανατολικό σύνορο δεν έχει ποτέ καθοριστεί, αλλά είναι γενικά αποδεκτό ότι ορίζεται από τα Ουράλια, τη Μαύρη Θάλασσα και τα όρη του Καυκάσου. Αυτό περιλαμβάνει την ευρωπαϊκή Ρωσία αλλά εξαιρεί την Τουρκία ανατολικά του Βοσπόρου, καθώς επίσης και τη Γεωργία.

Οποιαδήποτε σύντομη ιστορία αυτής της ηπείρου αφορά ουσιαστικά την πολιτική της, την πάλη των ανθρώπων για εξουσία πάνω στη γη. Ο Χομπς διακήρυξε ότι οι άνθρωποι γεννιούνται μέσα σε αέναη σύγκρουση. Το αν αυτή η σύγκρουση χρειάζεται να είναι βίαιη παραμένει ένα ανοιχτό ερώτημα, αλλά η ιστορία της Ευρώπης ξεκινά με εκείνους που ήταν πετυχημένοι στη μάχη, με τους εξουσιαστές, και όχι με εκείνους που εξουσιάζονταν. Αυτή είναι μία αφήγηση ισχύος σε μία ήπειρο της οποίας η ιστορία, τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα, έχει κυριαρχηθεί από την πρακτική του πολέμου, και, συνεπώς, από τις διαδικασίες με τις οποίες οι πόλεμοι προπαρασκευάζονται και διεξάγονται. Ακόμα και σήμερα, οι Ευρωπαίοι δείχνουν ανίκανοι να βρουν μία συνταγματική φόρμουλα ώστε να ζουν σε ειρήνη μεταξύ τους. Διαφωνούν ασταμάτητα σχετικά με το τι σημαίνει ο όρος «Ευρώπη».

Έχω επίγνωση ότι η Ιστορία είναι το σπίτι της αντιπαράθεσης. Κάποιοι ιστορικοί θα θεωρήσουν μία πολιτική προσέγγιση στην ιστορία της Ευρώπης ως μερική, θεωρώντας ότι αποκλείει εκείνους που υπήρξαν θύματα της εξουσίας, δηλαδή τους κάθε λογής φτωχούς, τους σκλαβωμένους, τις γυναίκες, τους μετανάστες και τους ξένους. Όλοι αυτοί έχουν τις δικές τους ιστορίες, εξίσου «έγκυρες» με τη δική μου. Το ίδιο ισχύει με τους ξένους που έζησαν κάτω από τον αυτοκρατορικό ζυγό της Ευρώπης και τη βλέπουν μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα. Μπορώ απλώς να επαναλάβω ότι αυτό το βιβλίο ασχολείται με την άσκηση και την κατανομή της εξουσίας στο αφήγημα μιας ηπείρου. Θα πρέπει να χρησιμεύει ως το ξεκίνημα όλων των άλλων αφηγημάτων.

Η δική μου ιστορία είναι συμβατική. Έχω διαιρέσει την ιστορία της Ευρώπης σε περιόδους. Σε γενικές γραμμές, είναι ο Κλασικός Κόσμος,

ο Μεσαίωνα, η ανάπτυξη των κρατών, και η σύγχρονη εποχή. Η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει την Ελλάδα και τη Ρώμη. Η δεύτερη καλύπτει τον θρίαμβο της Χριστιανοσύνης, πρώτα γύρω από τη Μεσόγειο και, στη συνέχεια, στη βόρεια Ευρώπη, σε συνδυασμό με την άνοδο της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την έλευση του Ισλάμ στη λεκάνη της Μεσογείου. Η τρίτη περίοδος ασχολείται με την άνοδο των εθνών, τους πολέμους της θρησκείας και της διαδοχής, και τις ιδεολογικές επαναστάσεις του 18ου και του 19ου αιώνα. Τελειώνω με τους κατακλυσμούς του περασμένου αιώνα, και την ανοικοδόμηση της ηπείρου που γνωρίζουμε σήμερα.

Καθ' οδόν, έχω καταδείξει τις αντιθέσεις που έχουν γυροφέρει την Ιστορία της Ευρώπης, με την ελπίδα ότι οι αναγνώστες μπορεί να ενθαρρυνθούν να σκάψουν βαθύτερα. Γνωρίζω ότι οι απόψεις σχετικά με οποιαδήποτε διαίρεση της ιστορίας της Ευρώπης σε «εποχές» δίστανται. Διαφέρουν στη σχετική σπουδαιότητα της Ελλάδας και της Ρώμης στην Κλασική κουλτούρα· στη σημασία του Βυζαντίου στην εξέλιξη της Ευρώπης· στον αντίκτυπο που είχαν στην ήπειρο οι μουσουλμανικές εισβολές· στον ρόλο της Εκκλησίας στις πολλές συρράξεις της Ευρώπης, και στον ρόλο της στην ενθάρρυνση ή την παρεμπόδιση της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού. Παρεμπιπτόντως, μπορώ μόνο να νεύσω συγκαταβατικά σε αυτές τις διαφορές.

Το παρόν βιβλίο αποτελεί μία ιστορία της Ευρώπης, όχι των εθνών της Ευρώπης. Είναι μία απόπειρα να περιγράψω πώς μία ομάδα κρατών, αλληλεπιδρώντας το ένα με το άλλο με την πάροδο του χρόνου, ανέπτυξαν μία συλλογική, ηπειρωτική συνείδηση. Η γεωγραφία σημαίνει πως μερικές περιοχές είναι πιο κρίσιμες σε αυτή την εξέλιξη από άλλες, και αυτό έχει καθοδηγήσει την εξιστόρησή μου. Μετατοπιζόμαστε από την ανατολική στη δυτική Μεσόγειο· μετά, βόρεια των Άλπεων προς τα μεγάλα λεκανοπέδια των ποταμών της κεντρικής Ευρώπης. Η Γαλλία, η Γερμανία και οι άμεσοι γείτονές τους έχουν παραμείνει στην καρδιά της ευρωπαϊκής ιστορίας για την περασμένη χιλιετία, και συνεχίζουν να παραμένουν και σήμερα. Ομοίως η Ιβηρική, τα Βρετανικά Νησιά, η Σκανδιναβία και η ανατολική Ευρώπη έχουν παίξει πιο σπασμωδικούς και περιφερειακούς ρόλους. Συνειδητοποιώ ότι αυτό αφήνει πολλές χώρες έξω από το «πλαίσιο», και μπορεί να φαίνεται πρόχειρο σε εκείνους των οποίων η πατρίδα παραλείπεται. Η γενέτειρα του πατέρα μου, η Ουαλία, δεν παίζει κάποιον ρόλο. Αυτή όμως είναι μια ιστορία της Ευρώπης ως συνόλου, και όχι των κομματιών που την απαρτίζουν.

Επικεντρώνομαι κυρίως εκείνα τα άτομα των οποίων οι δραστηριότητες έχουν αποτελέσει μέρος αυτής της ιστορίας και η επιρροή τους ξεπέρασε τα εθνικά όρια, δηλαδή ηγέτες όπως ο Αύγουστος, ο Καρλομάγνος, ο Ιννοκέντιος Γ΄, ο Κάρολος Ε΄, η Μεγάλη Αικατερίνη, ο Ναπολέων, ο Χίτλερ και ο Γκορμπατσόφ. Ως μελετητής των οικονομικών, έχω επίγνωση του ρόλου που παίζουν οι πόροι και τα χρήματα στην πολιτική, αλλά το βιβλίο αυτό δεν είναι μία οικονομική ιστορία· ούτε πολιτισμική. Αναφέρω τον πλούσιο κατάλογο των καλλιτεχνών, συγγραφέων και μουσικών, καθώς και των κυριότερων διανοουμένων όπου νιώθω πως φωτίζουν το κεντρικό αφήγημα. Έτσι, συναντάμε τον Σωκράτη, τον Αριστοτέλη, τον Γρηγόριο τον Μέγα, τον Σαίξπηρ, τον Γκαίτε, τον Μπετόβεν, τον Χέγκελ και τον Μαρξ. Αποτελούν τον ελληνικό χορό στο πάντα πιεστικό δράμα εκείνων των εποχών.

Στην πορεία της αφήγησης, διάφορα μοτίβα αναδύονται για να συνθέσουν τελικά μια συνολική εικόνα. Ένα από αυτά είναι ο εξαιρετικός ρόλος της βίας, και η τεχνολογία της βίας, σε αυτό το αφήγημα, τουλάχιστον μέχρι πολύ πρόσφατα. Ένα άλλο είναι ο δυϊσμός της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής κουλτούρας από τη μία μεριά, και των χριστιανικών ηθών και πεποιθήσεων από την άλλη. Και οι δύο επιρροές προέβλεπαν μία εξωτερική ηθική αυθεντία πάνω στο άτομο, αλλά ανακίνησαν επίσης ιδέες περί του ατόμου ως δύναμης κατά αυτής της αυθεντίας, είτε η τελευταία αντιπροσωπευόταν από την Εκκλησία είτε από το κράτος. Δύο άλλα θέματα είναι η ασταμάτητη αναζήτηση, από τους Έλληνες και μετά, της νομιμοποίησης της κυβερνώσας εξουσίας και ο συσχετισμός της με τη συναίνεση, καθώς και η δημιουργική ενέργεια του εμπορίου και, κατόπιν, του κεφαλαίου που έδωσαν ώθηση στην εμφάνιση των εθνικών κρατών. Ένα τελευταίο θέμα είναι το πώς αυτές οι δυνάμεις έφεραν την ήπειρο κοντά στην αυτοκαταστροφή στον 20ό αιώνα. Από εκείνη την κρίση σφυρηλατήθηκε η πιο ευγενική κληρονομιά της Ευρώπης στον σύγχρονο κόσμο, η ιδέα μιας κοινωνικής οικονομίας της αγοράς κάτω από ένα δημοκρατικό καθεστώς.

Έχω διατηρήσει την αφήγηση σε αυστηρά χρονολογικό πλαίσιο, επειδή πιστεύω πως η Ιστορία αποκτά νόημα μόνο αν μπορούμε να δούμε το αποτέλεσμα να ακολουθεί την αιτία με την πάροδο του χρόνου. Συνεπώς, όπου ήταν δυνατόν έχω αποφύγει τις παρακάμψεις, τις αναδρομές ή τα άλματα προς τα εμπρός. Έχω παραλείψει οτιδήποτε, υπό κάποια έννοια, δε συμβάλλει στην κεντρική ώθηση της ιστορίας, ενώ, παράλληλα, δίνω σκαριφήματα των πορτρέτων ανθρώπων και ιδεών

που είναι σημαντικά για αυτή την ιστορία. Η αφήγηση είναι σαφές πως οδηγείται προς μία κατακλείδα για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζονται στις μεταπολεμικές προσπάθειες για την ευρωπαϊκή ένωση.

Εδώ και πολύ καιρό τρέφω σκεπτικισμό ως προς το σύνταγμα και τη συμπεριφορά της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης και του τέκνου της, της Ευρωζώνης, αλλά δεν έχω καμία αμφιβολία για τη σπουδαιότητα της συνεργατικής ζωτικότητάς της. Όταν ολοκλήρωσα αυτή την έρευνα, ο θαυμασμός για τη γενέτειρα ήπειρό μου ενισχύθηκε. Παρ' όλες τις καταπιέσεις της, τις κτηνωδίες της και τα συνεχιζόμενα λάθη της, βλέπω την Ευρώπη ως μία αξιοσημείωτη γωνιά του πλανήτη, γόνιμη στην κουλτούρα της και στην ικανότητά της για ηγεσία και φιλανθρωπία. Έχω μάθει πόσο εύκολα και συχνά κατά το παρελθόν η διπλωματία της έχει καταρρεύσει, οδηγώντας σε χάος και αιματοχυσία. Έχω επίσης μάθει πόσο συχνά έχουν αποτύχει προσπάθειες να τη δέσουν σε μία ενιαία πολιτική οντότητα. Το να βρεθεί μία ισορροπία ανάμεσα στην ενότητα και την ποικιλομορφία παραμένει η πιο καθοριστική πρόκληση της ευρωπαϊκής πολιτικής, όπως υπήρξε ανέκαθεν. Επιστρέφω σε αυτό το θέμα στον επίλογό μου.

Τέλος, μία σημείωση πάνω στη συνοπτικότητα. Αυτό το σύντομο βιβλίο στοχεύει σε εκείνους που δεν έχουν τον χρόνο ή την κλίση να ασχοληθούν με ένα ογκωδέστερο. Διαφωνώ με τις ανθρωπιστικές σπουδές που διατείνονται ότι η Ιστορία διδάσκεται καλύτερα σε βάθος παρά σε πλάτος. Το βάθος θα πρέπει να ακολουθεί το πλάτος, διότι, χωρίς αυτό, η Ιστορία δεν έχει νόημα. Αν δεν έχει κανείς επίγνωση του χρονολόγιου της ανθρώπινης δραστηριότητας, τα άτομα καθίστανται αποσυνδεδεμένες φιγούρες πάνω σε μία γυμνή σκηνή. Εκείνοι που δεν μπορούν να μιλήσουν μεταξύ τους για την Ιστορία δεν έχουν τίποτα ουσιώδες να πουν. Το πλαίσιο –που σημαίνει μία αίσθηση αναλογίας– είναι το παν.

Συμφωνώ με τον Κικέρωνα στο ότι «το να αγνοείς την Ιστορία σημαίνει να παραμένεις πάντα παιδί», αλλά, παρ' όλα αυτά, η Ιστορία ως μία σειρά τυχαίων γεγονότων οδηγεί στη διαστρέβλωση και στην εκμετάλλευση, στη μετατροπή των υπερβολικών αφοσιώσεων και της κάθε είδους μακροχρόνιας πικρίας σε όπλα. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η τέχνη της Ιστορίας δεν έγκειται στην απομνημόνευση αλλά και στην επίγνωση του τι πρέπει να ξεχνιέται. Αφορά το να δίνεις στον παρελθόντα χρόνο μία πλοκή και ένα αφήγημα. Αυτή είναι η αποστολή την οποία πρέπει να αναλάβει μια σύντομη ιστορία.

1

Αιγαιακή αυγή – Η δόξα της Ελλάδας: 2500-300 π.Χ.

Πριν από την αυγή: οι πρώτοι Ευρωπαίοι

Το να είσαι θεός βοηθάει. Καθώς ο Δίας κοίταζε κατά μήκος της φοινικικής ακτής, το μάτι του έπεσε πάνω σε μία ξανθιά προγκίπισσα ονόματι Ευρώπη που έπαιζε στην παραλία. Κυριευμένος από πόθο, ο θεός μεταμορφώθηκε σε λευκό ταύρο και άρχισε να σεργιανά στο πλάι της. Μαγεμένη από το αξιαγάπητο πλάσμα, η Ευρώπη τού πέρασε μία γιρλάντα στον λαιμό και ανέβηκε στη ράχη του. Σύμφωνα με τον ποιητή Οβίδιο, ο ταύρος κολύπησε μέσα στη θάλασσα και έφτασε στην Κρήτη. Εκεί ο ταύρος και η προγκίπισσα συνενυρέθηκαν με κάποιον τρόπο ώστε να γεννηθεί ο μελλοντικός βασιλιάς Μίνωας, πατριός του τερατώδους Μινώταυρου. Από αυτή την απίθανη συνάντηση προέκυψε ένας βασιλιάς, μία χώρα, ένας πολιτισμός και μία ήπειρος.

Γνωρίζουμε ελάχιστα πράγματα για τους πρώιμους κατοίκους της γης στην οποία η Ευρώπη έμελλε να δώσει αργότερα το όνομά της. Τα προϊστορικά υπολείμματα μαρτυρούν πως περιελάμβαναν τόσο Νεάντερταλ, όσο και Homo sapiens. Η κουλτούρα τους περιέκλειε ανθρώπους και ζώα, όπως απεικονίζεται στα Σπήλαια Λασκό της Γαλλίας. Χρονολογούμενα γύρω στα 20.000 χρόνια, αυτά τα σπήλαια εξακολουθούν να αποτελούν εκπληκτικά έργα, μεταδίδοντας την παρόρμηση να απεικονιστεί η πραγματικότητα σε πλαστική μορφή και αφήνοντας να εννοηθεί ότι υπήρχε ήδη μία ανθρωπότητα που συμβίωνε και μοιραζόταν πράγματα. Κάποια στιγμή μετά την 7η χιλιετία π.Χ., άποικοι της Λίθινης Εποχής είτε εξελίχθηκαν από εκείνους που είχαν περάσει το Στενό του Γιβραλτάρ είτε κινήθηκαν δυτικά από την κεντρική Ασία. Άφησαν πίσω τους ως μνημεία κυκλικά εγγλείσματα, συχνά γιγαντιαίες κα-

τασκευές όπως το Στόουνχεντζ της Αγγλίας, που δείχνουν έναν αξιοσημείωτο βαθμό κοινωνικής οργάνωσης και ικανότητες μηχανικής. Η ανάλυση των οστών δείχνει την ύπαρξη επισκεπτών στο Στόουνχεντζ οι οποίοι ταξίδεψαν έως εκεί από μέρη τόσο μακρινά όσο η Ελβετία. Η πρόωμη Ευρώπη ήταν ήδη δεμένη μέσω των ταξιδιών.

Με την ανακάλυψη ότι ο κασσίτερος και ο χαλκός μπορούσαν να τακούν μαζί και να παραγάγουν ορείχαλκο, η μετακίνηση των πληθυσμών προόδευσε σημαντικά. Αυτό κατέστησε δυνατή την κατασκευή μαγειρικών σκευών και όπλων. Ο ορείχαλκος σήμαινε εμπόριο, που ήταν ευκολότερο διά θαλάσσης, και, μαζί με αυτό, την ανάπτυξη των παραλιακών οικισμών. Το εσωτερικό της Ευρώπης ήταν δασώδες και, σε μεγάλο βαθμό, αδιαπέραστο, αλλά αυτοί οι οικισμοί κατά μήκος ποταμών και ακτών ανέπτυξαν μία εξωστρεφή ναυτική κουλτούρα, αφού το θαλάσσιο ταξίδι ήταν ευκολότερο από ό,τι το χερσαίο.

Από την 5η χιλιετία, οι αρχαιολόγοι έχουν ιχνηλατήσει διαδοχικές μετακινήσεις από την Ασία προς δυσμάς, τους αποκαλούμενους λαούς Κουργκάν από την Ανατολία που μιλούσαν πρωτοϊνδοευρωπαϊκά, και, από την 3η χιλιετία και μετά, τους εισερχόμενους Κέλτες. Το εμπόριο αποτελούσε το λιπαντικό αυτών των μετακινήσεων. Τεχνουργήματα ανταλλάσσονταν, από τον βορρά έως τον νότο και κατά μήκος των ακτών της Βαλτικής, της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου. Οι άνθρωποι ταξίδευαν· οι άνθρωποι συναντιόνταν· οι άνθρωποι μάθαιναν.

Με την ύστερη Εποχή του Χαλκού την 3η χιλιετία, η Ευρώπη είδε νεοφερμένους που ξεκίνησαν από δύο σημεία: από ανατολικά και από νότια. Από την ανατολή, οι άνθρωποι κατέφτασαν από τις ασιατικές στέπες και τον Καύκασο. Γερμανικοί λαοί έφεραν μαζί τους τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, οι οποίες μεταλλάχθηκαν σε βρυθονικά, γερμανικά, σλαβονικά, ελληνικά, ιταλικά και άλλες. Το ότι η καταγωγή τους ήταν από περίκλειστες χερσαίες περιοχές φανερώνεται από το γεγονός ότι έχουν ρίζες των λέξεων για την οικογένεια και την καλλιέργεια της γης, αλλά καμία για τη θάλασσα και τη ναυτοσύνη. Τα ινδοευρωπαϊκά προσφέρουν μία γλωσσική αρχαιολογία η οποία, σε συνδυασμό με τις προόδους στη μελέτη του DNA, επανακαθορίζει διαρκώς αυτή την πρόωμη περίοδο της ιστορίας της Ευρώπης.

Άλλες επιρροές διείσδυσαν στη Μεσόγειο ερχόμενες από ακόμα πιο μακριά. Τη 2η χιλιετία προ Χριστού, οι πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες του κόσμου αναδύονταν στις κοιλάδες του Κίτρινου Ποταμού της Κίνας, του Ινδού στην Ινδία και της «Εύφορης Ημισελήνου» του Ευφράτη και του

Νείλου. Πολύ καιρό πριν από τη σταθεροποίηση της ευρωπαϊκής αποίκησης, οι λαοί αυτοί ανακάλυψαν τη γεωργία, την κατασκευή, το εμπόριο, την τέχνη και, στη Μεσοποταμία, τη γραφή. Ανέπτυξαν πόλεις και λάτρεψαν τους προγόνους τους ως θεούς. Τα κτίριά τους μερικές φορές ήταν κολοσσιαία. Η Μεγάλη Πυραμίδα στην Γκίζα (περ. 2560 π.Χ.), με ύψος 146 μέτρων, ήταν η ψηλότερη κατασκευή στη Γη, μέχρι που την ξεπέρασε ο καθεδρικός ναός του Λίνκολν τον 14ο αιώνα.

Ο υποτιθέμενος γιος της Ευρώπης, ο βασιλιάς Μίνωας, θεωρούνταν ο ιδρυτής της μινωικής αυτοκρατορίας, που είχε ως βάση την Κρήτη. Φαίνεται ότι αυτή η αυτοκρατορία διήρκεσε τουλάχιστον για χίλια χρόνια (περ. 2500 π.Χ.-περ. 1450 π.Χ.). Αν και οι Μινωίτες παραδοσιακά ανάγονται σε αποίκους που προήλθαν από την Αίγυπτο ή τη Μεσοποταμία, η αρχαιολογία του σκελετικού DNA δείχνει να έχουν περισσότερη συγγένεια με τους αρχαίους Έλληνες. Ήταν ένας λαός που εμπορευόταν σε όλη την ανατολική Μεσόγειο, που έχτισε παλάτια, που ίδρυσε αποικίες και απολάμβανε τον αθλητισμό και τα άλματα πάνω από ταύρους. Η ζωή των Μινωιτών φαίνεται πως ήταν ειρηνική. Παρά την πρακτική της ανθρωποθυσίας, δε γνωρίζουμε την ύπαρξη καμιάς κάστας πολεμιστών ή λατρείας της στρατιωτικής βίας. Στις τοιχογραφίες και στα κεραμικά της μινωικής Κνωσού βλέπουμε φευγαλέα τους κομψούς νέους να ζουν μία ζωή που μοιάζει ευλογημένη, τον πρώτο ευαίσθητο κρίκο στην αλυσίδα μιας διακριτά ευρωπαϊκής κουλτούρας.

Η μινωική αυτοκρατορία πιστεύεται ότι παρήκμασε όταν τα δάση του νησιού, που ήταν κρίσιμης σημασίας για την παραγωγή ορείχαλκου, εξαντλήθηκαν. Τα θανατηφόρα χτυπήματα που δέχτηκε φαίνεται πως ήταν μία σειρά φυσικών καταστροφών, κυρίως η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, η ραδιοχρονολόγηση της οποίας με άνθρακα-14 ανάγει περίπου στο 1630 π.Χ. Από αυτή τη μεγάλη καταστροφή προήλθε ένα τσουνάμι, το οποίο σάρωσε όλη την ανατολική Μεσόγειο και σχεδόν αφάνισε τους οικισμούς στην Κρήτη. Η επιρροή τώρα πέρασε βόρεια, στους Αχαιούς των Μυκηνών, τους προδρόμους των ηπειρωτικών Ελλήνων.

Αιγαιακή αυγή και διασπορά

Οι Αχαιοί (ή Μυκηναίοι ή Δαναοί) κατέληξαν να κυριαρχήσουν στη λεκάνη του Αιγαίου περίπου από το 1450 έως το 1100 π.Χ. Ήταν ένας λαός

με βάση στην ξηρά υπό μονάρχες ηγεμόνες, των οποίων οι θρύλοι, οι ήρωες και η Γραμμική Β δέσποζαν πάνω στη μεταγενέστερη ελληνική κουλτούρα. Ήρθαν σε σύγκρουση με τους Χετταίους, οι οποίοι, κατέχοντας τη Μικρά Ασία και το Λεβάντε, είχαν από καιρό περιορίσει την επέκταση της Αιγύπτου προς βορράν. Οι Χετταίοι ήταν πρώιμοι εκμεταλλευτές του σιδήρου, τον οποίο κατεργάζονταν φτιάχνοντας ανθεκτικά σπαθιά και, συνεπώς, πιο αποτελεσματικά εργαλεία φόνου από ό,τι ήταν τα ρόπαλα και οι πέτρινοι πελέκεις. Με αυτή την περίοδο συνέπεσε και η άνοδος της Τροίας, της οποίας ο πόλεμος με τους Αχαιούς με αφορμή την απαγωγή της βασίλισσάς τους, Ελένης, κατέληξε στην πολιορκία και την πυρπόλησή της, πιθανώς τη δεκαετία του 1180.

Οι επόμενοι αιώνες διηγήθηκαν ξανά και ξανά, και σίγουρα ωραιοποίησαν, αυτό το πρώτο καταγεγραμμένο γεγονός της ιστορίας της Ευρώπης, το οποίο παρέδωσε στις επόμενες γενιές και περιέγραψε ο Όμηρος, πιθανώς κάποια στιγμή τον 8ο αιώνα π.Χ. Είναι μια ιστορία φυλών που οδηγούνται στην ακραία βία και εκδίκηση εξαιτίας της συμπεριφοράς των γειτόνων τους. Τα είδωλά τους δεν ήταν οι στατικές εικόνες των προγόνων τους. Οι θεοί τους ήταν υπερδραστήριοι, ανθρωπόμορφοι άνδρες και γυναίκες, έτοιμοι να επιδείξουν αγάπη, θυμό, ζήλεια και περιέργεια. Όπως και οι άνθρωποι, οι θεοί συνωμοτούσαν, διαφωνούσαν και πολεμούσαν και υποστήριζαν τα ξίφη τους με αυτό που έμελλε να καταστεί το πιο ισχυρό όπλο της Ευρώπης, τη λογική.

Οι αποκαλούμενες ανακτορικές κουλτούρες αυτής της πρώιμης Ελλάδας τερματίστηκαν κάποια στιγμή μεταξύ του 1200 και του 1150 π.Χ., είτε λόγω της εξάντλησης των δασών είτε λόγω φυσικής καταστροφής, όπως η έκρηξη ηφαιστείου ή ο λοιμός. Αυτή η περίοδος, χονδρικά από το 1100 έως το 900 π.Χ., είναι γνωστή ως οι «Σκοτεινοί Χρόνοι» της Ελλάδας. Συνέπεσε με την κατάληψη της λεκάνης του Αιγαίου από νέους εισβολείς, τους Δωριείς από την ηπειρωτική Ελλάδα και τους Ίωνες από την ακτή της Μικράς Ασίας – που έδωσαν το όνομά τους στους ρυθμούς της κλασικής αρχιτεκτονικής. Εφόσον το DNA φανερώνει πως ακόμα και οι σημερινοί Έλληνες κατάγονται από τους πρώιμους Μυκηναίους, οι νεοφερμένοι μπορεί να κατέκτησαν, αλλά δεν αντικατέστησαν, αυτούς που βρήκαν.

Έτσι, ο νησιωτικός πληθυσμός διασκορπίστηκε από τους ανακτορικούς οικισμούς σε μικρότερες παραλιακές κωμοπόλεις και χωριά. Εδώ η γεωγραφία περιόρισε την εξάπλωση, και η επαφή γινόταν κυρίως διά θαλάσσης. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την εμφάνιση της ελληνικής πό-

λης, μιας μικρής αυτοδιοικούμενης κοινότητας που απαιτούσε από όλους τους ελεύθερους πολίτες της να συμμετέχουν στην άμυνά της. Ένα τέτοιο κράτος αυτοπροσδιοριζόταν, όπως έλεγε ο Αριστοτέλης, «με το να απαρτίζεται όσο το δυνατόν περισσότερο από ίσους και ισότιμους», ένας χαρακτηρισμός που δεν περιελάμβανε τις γυναίκες, τους δούλους ή τους ξένους. Η ανάπτυξη αυτών των ναυτικών μικροκρατών ανάδευσε τις αρχές του ατομισμού, της αυτάρκειας και της ανεξαρτησίας, που έμελλαν να καθορίσουν την ελληνική άποψη για το ποια στοιχεία συνιστούν μία ανθρώπινη κοινότητα – και, τελικά, μία ανθρώπινη προσωπικότητα.

Έως το 800 π.Χ. περίπου αυτές οι πόλεις-κράτη, που αριθμούσαν περίπου 800.000 κατοίκους, υπερέβαιναν τα στενά παράλια του Αιγαίου. Εξαπλώνονταν νότια, σε όλη τη Μεσόγειο, και, βόρεια, προς τη Μαύρη Θάλασσα. Εδώ ήρθαν σε επαφή, και δυναμική σύγκρουση, με Φοίνικες από την Τύρο και τη Σιδώνα, ιδρύοντας αποικίες μέχρι την Ισπανία. Η φοινικική πόλη της Καρχηδόνας, που βρισκόταν στη σημερινή Τυνησία, λέγεται ότι ιδρύθηκε το 814 π.Χ. Οι Έλληνες, από τη δική τους πλευρά, εγκαταστάθηκαν βόρεια κατά μήκος της μεσογειακής ακτής, στη Σικελία, στην Ιταλία, ακόμη και στη Γαλλία. Υπήρχε αρκετή κοινωνική ενσωμάτωση ώστε οι Έλληνες να υιοθετήσουν το φοινικικό αλφάβητο – μία εκδοχή του οποίου διατηρούν μέχρι σήμερα.

Ίχνη περίπου 1.000 ελληνικών οικισμών από εκείνη την εποχή έχουν βρεθεί σε όλη τη Μεσόγειο, ξεπερνώντας κατά πολύ σε μέγεθος, πληθυσμό και πολυτέλεια τα μέρη του Αιγαίου από τα οποία αρχικά προήλθαν. Ο Ακράγας στη Σικελία και η Σύβαρις στη νότια Ιταλία έγιναν μεγάλες πόλεις, με την τελευταία να ακμάζει τόσο πολύ, ώστε από αυτή να προέρχεται το επίθετο «συβαριτικός». Αυτοί οι άποικοι που μιλούσαν ελληνικά και μετέφεραν την ελληνική κουλτούρα στις γωνιές της Μεσογείου συμμετείχαν στους πανελλήνιους Ολυμπιακούς Αγώνες, που διοργανώνονταν στην Ελλάδα από το 776 π.Χ. και μετά, όπως οι Αμερικανοί που επιστρέφουν, περνώντας τον Ατλαντικό, για να επισκεφτούν την ευρωπαϊκή πατρίδα τους.

Κανένα άλλο μέρος δε φέρνει στον νου αυτές τις εποχές τόσο καλά όσο η αρχαία πόλη της Μιλήτου, στις τουρκικές ακτές, λίγο πιο πάνω από το σημερινό Μπόντρουμ. Έπειτα από την καταστροφή της από τους Πέρσες, ξαναχτίστηκε το 479 π.Χ. Το πολεοδομικό της σχέδιο έχει αποκαλυφθεί με τις ανασκαφές, αλλά παραμένει εγκαταλελειμμένο, και οι σύγχρονοι επισκέπτες μπορούν να περπατήσουν στους λιθόστρωτους

δρόμους, να μπουν σε σπίτια, να σκαρφαλώσουν στις κερκίδες του θεάτρου και στην ακρόπολη, και να κοιτάξουν πάνω από τους αγρούς προς τη θάλασσα. Ένα ζεστό αεράκι φυσάει από το Αιγαίο, περνώντας πάνω από λοφοπλαγιές θεσπέσιας ομορφιάς.

Αυτοί οι δρόμοι θα βούιζαν από διηγήσεις ταξιδιωτών για μακρινά μέρη, ασυνήθιστες πρακτικές, δημιουργικά μυαλά και βίαιες συγκρούσεις. Τέτοιες ιδέες αντικατοπτρίζονταν στη ζωή των θεών και των ηρώων, της Αφροδίτης, της Άρτεμης, του Ερμή, του Ποσειδώνα, του Ιάσωνα, του Ηρακλή και του Θησέα. Πάνω απ' όλα, οι άποικοι ήταν ένας περίεργος λαός. Ένας σύγχρονός τους, ο Ηρόδοτος, λέγεται ότι παρατήρησε πως, «κάθε χρόνο στέλνουμε πλοία με μεγάλο κόστος και κίνδυνο μακριά μέχρι την Αφρική για να ρωτήσουμε “Ποιοι είστε εσείς; Ποιοι είναι οι νόμοι σας; Ποια είναι η γλώσσα σας;”» Γιατί, αναρωτιέται, «δε στέλνουν κι εκείνοι πίσω πλοία σε εμάς για να μας ρωτήσουν;» Επρόκειτο για ένα ερώτημα που φέρει στα σπλάχνα του μία καθοριστική ποιότητα του μεταγενέστερου ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Οι Περσικοί Πόλεμοι και η άνοδος της Αθήνας

Έως τον 7ο αιώνα π.Χ. οι πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας είχαν αναπτύξει νέους τρόπους διακυβέρνησής τους. Θαρρείς από εμπειρική μέθοδο, η Κόρινθος, η Σπάρτη, η Αθήνα και άλλες πόλεις βρήκαν πώς θα μπορούσαν να συμβιώνουν ειρηνικά. Τα βασίλεια παραχώρησαν τη θέση τους στις αριστοκρατίες, τις ολιγαρχίες και τις τυραννίες. Συζητιόταν έννοιες όπως η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η δίκαιη κατανομή των πόρων. Το 621 π.Χ. ο Αθηναίος Δράκων κωδικοποίησε μία ομάδα σκληρών νόμων, στους οποίους συμπεριλαμβανόταν η εκτέλεση λόγω «αδράνειας». Θρυλείτο ότι οι δρακόντειοι νόμοι ήταν γραμμένοι με αίμα. Αργότερα τροποποιήθηκαν από έναν δικαστικό, τον Σόλωνα, ο οποίος διαμοίρασε τις εξουσίες σε μία τάξη πολιτών που διέθεταν ιδιοκτησία. Τα δικά του βήματα ήταν τα πρώτα προς την έννοια των πολιτικών δικαιωμάτων.

Το 508 π.Χ. σημειώθηκε εξέγερση στην Αθήνα κατά της επικρατούσας αριστοκρατίας, με ηγέτη έναν ηλικιωμένο πολιτικό άνδρα, τον Κλεισθένη. Αντί αυτού να επιχειρηματολογήσει για το ποια οικογένεια γαιοκτημόνων θα έπρεπε να κυβερνά και τότε, πρότεινε πως την Αθήνα θα έπρεπε να την κυβερνά ολόκληρος ο άρρην πληθυσμός της πόλης. Οι

πολίτες δε θα ήταν γνωστοί με το οικογενειακό τους όνομα αλλά με το όνομα του δήμου από τον οποίο προέρχονταν, δηλαδή της τοποθεσίας όπου ζούσαν. Τα μέλη του συμβουλίου και εκείνοι που θα κατείχαν δημόσια αξιώματα θα επιλέγονταν εκ περιτροπής με κλήρο. Μόνο οι δικαστικές Αρχές περιορίζονταν σε υποψηφίους που είχαν τα απαραίτητα προσόντα. Για τους αξιωματούχους που δε συμπεριφέρονταν καλά προβλεπόταν δεκαετής εξορία με μία απευθείας λαϊκή ψηφοφορία, μία ποινή που ονομαζόταν *οστρακισμός*.

Η μορφή δημοκρατίας του Κλεισθένη ταίριαζε στην αμεσότητα της πόλης, κι έτσι δεν προέβλεπε τη μεσολάβηση (και τη μετριοπάθεια) εκλεγμένων αντιπροσώπων. Περίπου 50.000 ελεύθεροι άρρενες πολίτες συμμετείχαν στην κλήρωση. Αυτή ήταν η αυγή της συμμετοχικής διακυβέρνησης. Ο χώρος των συναθροίσεων του αθηναϊκού συμβουλίου (Εκκλησία του Δήμου) είναι ορατός ακόμα και σήμερα, πάνω στον λόφο της Πνύκας, κάτω από την Ακρόπολη, ένα συνονθύλευμα βράχων, προεξοχών και κοιλωμάτων που, κατά παράξενο τρόπο, ξυπνά αναμνήσεις. Παραδόξως, το μόνο μνημείο προς τιμήν του Κλεισθένη που γνωρίζω να υπάρχει είναι στη Βουλή του Οχάιο.

Τον 6ο αιώνα π.Χ. η σταθερότητα της Ελλάδας απειλήθηκε από τα ανατολικά. Ο βασιλιάς Κύρος της Περσίας (559-530) έφτασε στα παράλια του Αιγαίου το 546 π.Χ. και συνέχισε, μέχρι που κατέλαβε όλη τη Μικρά Ασία, συμπεριλαμβανομένων των ελληνικών νησιών της Ιωνίας. Το 499 π.Χ. οι Έλληνες Ίωνες επαναστάτησαν κατά της Περσίας, και κατεστάλησαν με κτηνώδη τρόπο. Ο βασιλιάς Δαρείος (520-486) έστειλε έναν στρατό για να τιμωρήσει τους Αθηναίους που υποστήριξαν τους Ίωνες. Ο στρατός αυτός ηττήθηκε στη Μάχη του Μαραθώνα το 490 π.Χ., όπου λέγεται ότι σκοτώθηκαν 6.400 Πέρσες έναντι 192 Αθηναίων. Την είδηση έφερε στην πόλη ένας δρομέας, ο Φειδιππίδης, ο οποίος έπεσε νεκρός αμέσως μετά την αναγγελία της νίκης. Η κούρσα του τιμάται στους μαραθώνιους δρόμους μέχρι σήμερα. Τελικά, οι Πέρσες απωθήθηκαν με μία ναυμαχία στη Σαλαμίνα το 480 π.Χ. και με μία χερσαία μάχη στις Πλαταιές τον επόμενο χρόνο.

Οι νίκες των Ελλήνων, που συχνά σημειώθηκαν απέναντι σε συντριπτική δυσαναλογία δυνάμεων, έχουν αποδοθεί κατά καιρούς στα ανώτερα σιδηρά όπλα και στη λατρεία του ανδρικού αθλητισμού. Οι Έλληνες πολεμούσαν με την πειθαρχία ανθρώπων που υπερασπίζονται τα σπίτια και τις οικογένειές τους. Ο Ηρόδοτος βάζει τον στρατηγό τους, τον Θεμιστοκλή, στην ομιλία του πριν από τη Σαλαμίνα, να επικαλείται

όχι την αφοσίωση στην πόλη αλλά «ό,τι είναι ευγενές στη φύση και τη δύσκολη θέση του ανθρώπου». Η δημοκρατία δεν είχε ηλικία ούτε 25 ετών, αλλά ήδη ασκούσε έλξη σε πολίτες που μάχονταν ως άτομα, τόσο για προσωπική ελευθερία από την τυραννία, όσο και για συλλογική.

Οι Περσικοί Πόλεμοι κατατάσσονται στα αποφασιστικά γεγονότα στην εξέλιξη της Ευρώπης. Αν οι Πέρσες είχαν θριαμβεύσει, και η Ελλάδα και η λεκάνη του Αιγαίου είχαν περάσει στα χέρια τους, το ίδιο θα συνέβαινε πιθανώς και με τα Βαλκάνια και το μεγαλύτερο μέρος της Μεσογείου. Οι λαοί αυτών των περιοχών θα είχαν προσελκυστεί από τους θρόνους, τους θεούς και τα έθιμα της Ανατολής. Επειδή δεν υπήρχε ακόμη κάποια έννοια της Ευρώπης, πιθανώς να μην είχε υπάρξει ποτέ η αιτία για να επινοηθεί αυτή. Ωστόσο, οι Περσικοί Πόλεμοι μας υπενθυμίζουν ότι η Ευρώπη αποικλήθηκε αρχικά από την Ασία, και ποτέ δεν κατάφερε να αποσπαστεί εντελώς από την ιστορία της Ασίας.

Ο Χρυσός Αιώνας της Αθήνας

Ως το επικεφαλής κράτος της Ελλάδας στους Περσικούς Πολέμους, η Αθήνα σημείωσε μία στρατιωτική και πολιτισμική άνοδο η οποία έφτασε στο απόγειό της με τη Δηλιακή Συμμαχία (478-404). Αυτή σύντομα μεταβλήθηκε σε μία αθηναϊκή αυτοκρατορία, αποτελούμενη από περίπου 300 φόρου υποτελή νησιά και οικισμούς στα παράλια του Αιγαίου. Το 461 η ηγεσία της πόλης πέρασε σε έναν δημοφιλή ρήτορα, τον Περικλή (461-429), ο οποίος εξασφάλισε τον οστρακισμό του συντηρητικού αντιπάλου του, Κίμωνα. Ο Περικλής ηγήθηκε της Αθήνας για ένα τρίτο του αιώνα, την εποχή δηλαδή που αποκαλείται «Χρυσός Αιώνας». Καλλιεργημένος, ασηκτικός, εφευρετικός άνθρωπος, ο Περικλής λέγεται πως ήταν ευάλωτος μόνο απέναντι στην ερωμένη του, την Ασπασία. Επεδίωξε την ειρήνη με την Περσία το 449, αλλά βρισκόταν διαρκώς σε σύγκρουση με τις πόλεις της Δηλιακής Συμμαχίας.

Ο Περικλής έβλεπε τη διακυβέρνηση ως ένα πλέγμα συναρμοζόμενων πολιτικών και προσωπικών υποχρεώσεων, υποστηριζόμενων από την εμφανιζόμενη εξουσία του νόμου. Η Αθήνα του Περικλή φώτιζε λαμπρά το Αιγαίο, σαν ένας κομήτης διανοητικής και δημιουργικής ενέργειας. Η Ακρόπολη στέφθηκε με μαρμάρινα οικοδομήματα. Ο ναός του Παρθενώνα, που ήταν αφιερωμένος στην Αθηνά, επρόκειτο να γίνει το πλέον περίφημο κατασκεύασμα στον κόσμο, ένα υπόδειγμα για τους

(καλούς) αρχιτέκτονες μέχρι και σήμερα. Ολόγυρά του υπήρχαν ναοί αφιερωμένοι σε άλλους θεούς, και, από κάτω, η Αγορά και το Θέατρο του Διονύσου. Τα έργα αυτά χρηματοδοτήθηκαν από τη Δηλιακή Συμμαχία, και, ως τέτοια, έφεραν την έντονη δυσανασχέτηση των μελών της.

Για τον Περικλή, η αστική ζωή ήταν συντετηγμένη με την τέχνη. Ο φίλος του, ο γλύπτης Φειδίας, έφερε νέο ρεαλισμό και χάρη στην έως τότε στιλιζαρισμένη απεικόνιση της ανθρώπινης φόρμας. Οι τραγικοί Σοφοκλής, Ευριπίδης και Αισχύλος ανέλυσαν τα αισθήματα της αγάπης, της φιλοδοξίας και της εκδίκησης. Ο σατιρικός Αριστοφάνης έκανε τους Έλληνες να γελούν με τον εαυτό τους. Ο ιστορικός Θουκυδίδης υπενθύμιζε στους Αθηναίους τα μεγαλύτερα κατορθώματά τους, και τα μεγαλύτερα λάθη τους. Ο Ιπποκράτης ανέλυσε την ασθένεια ως φυσικό, και όχι θεϊκό, φαινόμενο.

Η πόλη βρήκε επίσης χώρο για τον Σωκράτη (469-399), τον προφήτη της έννοιας της διαλεκτικής συλλογιστικής. Για τον Σωκράτη, οι άνθρωποι ήταν ελεύθεροι παράγοντες με δικές τους βουλήσεις, μη δεσμευόμενοι από τους προμηθεϊκούς μύθους των θεών και των πλασμάτων. Για να βρουν τη σοφία χρειαζόταν απλώς να ανοίξουν τα μυαλά τους στον κόσμο που υπήρχε γύρω τους, να εκτιμήσουν τους άλλους ανθρώπους για αυτό που ακριβώς άξιζαν, και όχι όπως τους είχαν σχηματοποιήσει οι θεοί ή η κοινωνία. Ο Σωκράτης υποστήριξε τη λογική αντί της δεισιδαιμονίας, την έρευνα αντί της αυθεντίας. Πάνω απ' όλα, έλεγε, οι άνθρωποι όφειλαν στη φύση τους να είναι περιέργοι, να ερευνούν χωρίς αναστολές.

Ο Σωκράτης ήταν ο δεξιότεχνης της διαλεκτικής μεθόδου, της δύσπιστης και προκλητικής ερώτησης. Ο λαμπρότερος μαθητής του, ο Πλάτων (429-347), προχώρησε στη συστηματικοποίηση των ιδεών του Σωκράτη σε μία δομή ηθικής και πολιτικής συμπεριφοράς που διέπει τις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους και με την πόλη. Ενώ η κρατικιστική ιδεολογία του Πλάτωνα έρχεται σε αντίθεση σήμερα με την κυρίαρχη αριστοκρατία του ατόμου, επρόκειτο για την πρώτη καταγεγραμμένη απόπειρα να συζευχθεί στις υποχρεώσεις ενός πολίτη προς την κοινωνία η δικαιοσύνη με την ελευθερία. Η Ακαδημία που ίδρυσε ο Πλάτων στην Αθήνα το 387 π.Χ. έγινε το σπίτι του μαθητή του, Αριστοτέλη (384-322). Υπήρξε το λίκνο του ευρωπαϊκού πνεύματος, που ζωντανεύει, κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης, στη *Σχολή των Αθηνών* του Ραφαήλ στο Βατικανό.

Η φήμη της Αθήνας επρόκειτο να αναγεννηθεί και να εξιδανικευτεί

πολλάκις στην ευρωπαϊκή Ιστορία. Η δική της «εφεύρεση» της δημοκρατίας αποδείχτηκε βραχύβια. Η πνευματική και πολιτισμική κληρονομιά της όφειλε τη συντήρησή της στους αντιγραφείς της Αλεξάνδρειας και στους λόγιους της Ρώμης. Τα επιτεύγματα όμως του Χρυσού Αιώνα συνεχίζονται να ορθώνονται ψηλότερα από όλα τα άλλα επεισόδια του ευρωπαϊκού αφηγήματος. Μελέτησα για πρώτη φορά τον Χρυσό Αιώνα στο σχολείο, και αυτή η περίοδος έχει παραμείνει για εμένα έκτοτε μία πηγή κατάπληξης αναφορικά με το πώς αυτή η μικρή γωνιά μιας εσωτερικής θάλασσας μπόρεσε να παραγάγει τόσο εκπληκτική καινοτομία και κατανόηση της ανθρώπινης κατάστασης. Είναι αδύνατον να συλλάβει κανείς την έννοια του ευρωπαϊκού πολιτισμού δίχως την Αθήνα.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος

Ο Θουκυδίδης κατέγραψε τις τρεις τελευταίες δημηγορίες του Περικλή ως αριστουργήματα της ελληνικής ρητορικής. Σε αυτές (ή όπως τις θυμόταν ο Θουκυδίδης) ο σπουδαίος ηγέτης διακήρυξε ότι η ρίζα της ιδιοφυΐας της Αθήνας ενέκειτο στην ανεκτικότητα. Οι νόμοι της «αποδίδουν ίση δικαιοσύνη σε όλους στις προσωπικές διαφορές τους [...] Αν ένας άνδρας μπορεί να υπηρετήσει το κράτος, δεν εμποδίζεται από την ταπεινότητα της κατάστασής του. Η ελευθερία που απολαμβάνουμε στη διακυβέρνησή μας εκτείνεται και στην κανονική μας ζωή [...] Δε νιώθουμε ότι πρέπει να θυμώσουμε με τον γείτονά μας επειδή αυτός πράττει αυτό που του αρέσει». Ακούμε τον απόηχο των φράσεων του Περικλή/Θουκυδίδα διά μέσου των αιώνων, και τις επαναλαμβάνουν γενιές πολιτικών και μελετητών για να τονίσουν εκείνες τις αξίες που οι ύστεροι Ευρωπαίοι αρέσκονταν να νομίζουν ότι αυτοί έφεραν στον κόσμο.

Όπως ίσως και αυτοί οι κατοπινοί Ευρωπαίοι, έτσι και ο Περικλής ανασκοπούσε τις αξίες του επιλεκτικά. Δεν ίσχυαν στην αυτοκρατορική συμπεριφορά της Αθήνας έναντι της Δηλιακής Συμμαχίας, πόσο μάλλον έναντι των γυναικών ή των δούλων. Το αν είναι δίκαιο να αποδώσουμε την πτώση της αθηναϊκής κυριαρχίας σε άλλες ελληνικές έννοιες, όπως η ύβρις και η νέμεσις, μπορεί να είναι ακαδημαϊκής φύσεως. Ο Περικλής ισχυριζόταν πως είχε «αναγκάσει κάθε θάλασσα και ξηρά να είναι η λεωφόρος της τόλμης μας». Τελικά, αυτή η λεωφόρος επαναστάτησε. Υποτελείς πόλεις της Δηλιακής Συμμαχίας συμάχησαν με τον αντίπαλο της Αθήνας, τη Σπάρτη, της οποίας οι ασκητικοί κυβερ-

νήτες δεν είχαν καμία σχέση με τη δημοκρατία ή την έπαρση του Περικλή. Το 431 ο Περικλής ενέπλεξε την πόλη του σε αυτό που έμεινε στην Ιστορία ως Πελοποννησιακός Πόλεμος.

Η σύγκρουση αυτή θα αποδεικνυόταν επιτάφιός του. Το 429 ο σπουδαιότερος Αθηναίος πέθανε από λοιμό. Ο πόλεμός του συνεχίστηκε μέχρι το 404, καταλήγοντας στη νίκη της Σπάρτης και στη διάλυση της Δηλιακής Συμμαχίας. Τα καινούργια μνημεία της Αθήνας λίγο έλειψε να ισοπεδωθούν από Σπαρτιάτες πουριτανούς, μία μοίρα που λέγεται ότι αποφεύχθηκε όταν οι Αθηναίοι τραγούδησαν ένα χορικό του Σοφοκλή. Ενώ η ορμή της πολιτιστικής ζωής της πόλης συνεχίστηκε, η χρυσή κλωστή της δημοκρατίας κόπηκε απότομα, μεταλλασσόμενη σε αυτό που φοβόνταν οι επικριτές της, δηλαδή σε λαϊκισμό και οχλοκρατία. Το 399 οι Αθηναίοι αποφάσισαν ότι δεν μπορούσαν να ανεχθούν τον Σωκράτη «να διαφθείρει τα μυαλά των νέων». Ένα διεφθαρμένο δικαστήριο τον υποχρέωσε να αυτοκτονήσει πίνοντας κώνειο.

Ο Αριστοτέλης επισκόπησε περίπου 150 ελληνικά πολιτεύματα, και κατέληξε υπέρ ενός «δομημένου αθηναϊκού πολιτεύματος», σχεδιασμένου ως προστασία έναντι του ωμού λαϊκισμού. Συγκρίνοντας το βόρειο πνεύμα με την ασιατική διανοήση, θεώρησε πως οι Έλληνες είχαν και τις δύο αρετές. «Έχουν τους καλύτερους πολιτικούς θεσμούς», είπε. «Αν μπορούσαν να πετύχουν πολιτική ενότητα, θα μπορούσαν να ελέγξουν τον υπόλοιπο κόσμο». Δεν μπορούσαν ωστόσο να πετύχουν αυτή την ενότητα. Η Αθήνα επέτρεψε στην Ιστορία να ρίξει μία φευγαλέα ματιά στην πρακτική της δημοκρατίας, αλλά δεν της έδωσε και τα μέσα της συντήρησής της. Αυτή είναι η αληθινή τέχνη της πολιτικής, και έχει διαφύγει από μεγάλο μέρος της Ευρώπης, ακόμα και μέχρι σήμερα.

Η Εποχή του Αλεξάνδρου

Η ιστορία της Ευρώπης σε αυτούς τους πρώτους αιώνες περιγράφεται καλύτερα σαν να βρίσκεται κάτω από έναν προβολέα ο οποίος μετακινείται πότε εδώ και πότε εκεί κατά μήκος των ακτών της Μεσογείου καθώς εκτυλίσσεται το δράμα της ηπείρου. Έπειτα από την παρακμή της Αθήνας, οι ελληνικές πόλεις βίωσαν διαρκή σύγκρουση, άλλοτε κατά των πάντα απειλητικών Περσών και άλλοτε σε συμμαχία μαζί τους. Το 359 το βασίλειο της Μακεδονίας πέρασε σε έναν φιλόδοξο βασιλιά, τον Φίλιππο, ο οποίος δήλωνε Έλληνας και ισχυριζόταν ότι καταγόταν

από τον ομηρικό Αχιλλέα. Ο στρατός των σαρισσοφόρων του, ικανός να εμπλέκει τον εχθρό από απόσταση μεγαλύτερη των αγχέμαχων όπλων, σύντομα υπέταξε τις πόλεις-κράτη της Ελλάδας. Το 336 ο Φίλιππος δολοφονήθηκε από άγνωστο χέρι, και τον διαδέχτηκε ο εικοσάχρονος γιος του, Αλέξανδρος.

Ο νεαρός ήταν σαφέστατα εξαιρετική περίπτωση. Είχε διδαχτεί τη στρατιωτική ηγεσία από τον πατέρα του, ο οποίος προσέλαβε και τον Αριστοτέλη, μεταξύ άλλων, για να του διδάξει φιλοσοφία και πολιτική. Μικρόσωμος αλλά χαρισματικός, λέγεται ότι είχε ένα γαλανό μάτι και ένα καφέ, και ότι ασκούσε υπνωτική επιρροή σε όσους διοικούσε. Απτόητος από το νεαρόν της ηλικίας του, και ίσως παράτολμος ακριβώς λόγω αυτής της νιότης, ο Αλέξανδρος ξεκίνησε να εκπληρώσει τη φιλοδοξία του Φιλίππου να επεκτείνει την αυτοκρατορία του πέρα από την Ελλάδα, στις περιοχές που κατείχε η Περσία.

Αυτή επρόκειτο να είναι η πλέον αξιοσημείωτη περιπέτεια στην ιστορία των ευρωπαϊκών κατακτήσεων. Περνώντας τον Ελλήσποντο και μπαίνοντας στη Μικρά Ασία, ο Αλέξανδρος νίκησε το 333 μία πολύ μεγαλύτερη περσική δύναμη υπό τον Δαρείο Γ΄ στη Μάχη της Ισσού. Αιχμαλώτισε τις κόρες του Δαρείου, και αργότερα επρόκειτο να παντρευτεί δύο από αυτές, αν και στο μεταξύ γοητεύτηκε από μία Βακτριανή πριγκίπισσα, τη Ρωξάνη. Αντί να επιστρέψει απλά στην πατρίδα του γεμάτος ικανοποίηση, ο Αλέξανδρος βάδισε τώρα νότια, προς την Αίγυπτο. Εκεί ο στρατηγός του, ο Πτολεμαίος, έμελλε να ιδρύσει μία δυναστεία που αργότερα θα τερματιζόταν με την Κλεοπάτρα. Ο Πτολεμαίος ίδρυσε τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, εφηύρε τις περγαμινές από πάπυρο και απαγόρευσε την εξαγωγή τους στην αντίπαλη Βιβλιοθήκη της Περγάμου, όπου ήταν ακόμη σε χρήση η ακριβή περγαμινή από δέρμα ζώων.

Ο Αλέξανδρος νίκησε και πάλι τον Δαρείο και βάδισε, από τη Μεσοποταμία, διασχίζοντας την ανυπεράσπιστη Περσία, έως τις όχθες του Ινδού ποταμού. Εκεί οι στρατηγοί του στασίασαν και απαίτησαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Έτσι ο Αλέξανδρος υποχρεώθηκε να επιστρέψει, διά μέσου των ερήμων της Περσίας, στη Βαβυλώνα, όπου το 323 πέθανε από ασθένεια, σε ηλικία μόλις τριάντα τριών ετών. Όπου κι αν πήγε, ο Αλέξανδρος ίδρυσε πόλεις και αποικίες, σε πολλές από τις οποίες έδωσε το όνομά του. Είχε συντρίψει τη μεγαλύτερη αυτοκρατορία στη νοτιοδυτική Ασία. Πάντρεψε τους στρατιώτες του με ντόπιες γυναίκες και άφησε τους αξιωματικούς του ως τοπικούς κυβερνήτες. Η

επιρροή όμως αυτών των ελληνιστικών αποικιών στις περιοχές που διέσχισε ο Αλέξανδρος δεν ήταν πολιτική. Δεν άφησε καμία αυτοκρατορία πίσω του.

Όπως συμβαίνει με τα περισσότερα ανάλογα εγχειρήματα, το ταξίδι του Αλεξάνδρου αποδείχτηκε τελικά άκαρπο, η έκφραση μιας γιγαντιαίας ματαιοδοξίας και απληστίας για λεία. Το αυτοκρατορικό δημιούργημά του ήταν κενό, και ποτέ δεν εγκατέστησε ένα ασφαλές σύνορο για τους Έλληνες στη Μικρά Ασία ή στη Μεσοποταμία. Επρόκειτο να αποδειχθεί το πιο πορώδες όριο της Ευρώπης καθ' όλη τη διάρκεια της Ιστορίας. Η βραχύβια αυτοκρατορία των Μακεδόνων ωστόσο είχε πράγματι ένα διαρκές αποτέλεσμα. Παγίωσε τον ελληνιστικό πολιτισμό, δηλαδή αυτόν της ελληνικής γλώσσας και γραμματείας, σε όλη τη Μεσόγειο. Καθώς η ηπειρωτική Ελλάδα έπεφτε θύμα του εμφυλίου πολέμου, Έλληνες έμποροι και λόγιοι εξαπλώθηκαν πέρα από τη θάλασσα, μία διασπορά για την οποία οι ιστορικοί εκτιμούν ότι αριθμούσε τελικά 10 εκατομμύρια ανθρώπους. Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας έγινε ο αποθηκευτικός χώρος και ο διανομέας της ελληνικής πολιτισμικής κληρονομιάς.

Η πολιτική δόξα της Ελλάδας πέθανε μαζί με τον Αλέξανδρο. Η φήμη του τελευταίου όμως συνέχισε να ζει, ασκώντας έλξη στη ματαιοδοξία κατοπινών ηγεμόνων. Με τον θάνατό του, το παράθυρο στο ανθρώπινο πνεύμα που άνοιξε η Κλασική Αθήνα επρόκειτο να κλείσει. Ο προβολέας μας τώρα μετακινείται προς τα δυτικά, για να φωτίσει μία πόλη η ιδιοφυΐα της οποίας δεν ενέκειτο στον ενθουσιασμό της άμεσης δημοκρατίας του Περικλή αλλά στη δυναμική μιας στρατοκρατικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Η Ευρώπη υπήρξε για δύο χιλιετίες μια εξαιρετικά επιτυχημένη ήπειρος. Σε αυτό το εκπληκτικό νέο του βιβλίο, ο Σάιμον Τζένκινς αφηγείται την ιστορία της εξέλιξής της από ένα πεδίο μάχης πολεμοχαρών φυλών σε έναν χώρο ειρήνης, πλούτου και ελευθερίας – μια ιστορία που ξεκινάει από την αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη, περνάει από τον Μεσαίωνα, την Αναγέννηση και τη Γαλλική Επανάσταση, φτάνει στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους και καταλήγει στο σήμερα.

Ο Τζένκινς αναφέρεται σε διάφορες προσωπικότητες, από τον Ιούλιο Καίσαρα και τη Ζαν ντ' Αρκ μέχρι τον Ουέλινγκτον και την Άνγκελα Μέρκελ, και από τον Αριστοτέλη μέχρι τον Σαίξπηρ και τον Πικάσο. Επικεντρώνεται σε ποικίλα θέματα, από τις νεανικές φιλοδοξίες και τις θρησκευτικές συγκρούσεις μέχρι τους γεωγραφικούς περιορισμούς και τις εισβολές, και τα ενώνει όλα αυτά σε μια αφήγηση με χρονολογική σειρά, γεμάτη κύρος αλλά και προσωπικό χρώμα.

Η Ευρώπη, παρά τις συνεχείς αναταράξεις, έχει αφήσει ένα ανεξίτηλο σημάδι στον κόσμο. Πώς κατάφερε μια τόσο μικρή ήπειρος να γίνει τόσο δυνατή; Πώς όλες αυτές οι χερσόνησοι και τα νησιά πέτυχαν με τον καιρό να αναπτύξουν συλλογική συνείδηση; Πώς η διπλωματία κατέληξε τόσο συχνά σε λουτρό αίματος και ποιες είναι οι συνέπειες αυτού σήμερα;

Παρ' όλη τη σημαίνουσα θέση της Ευρώπης στην πολιτική, στην οικονομία και στον πολιτισμό, μέχρι τώρα δεν είχε γραφτεί κάποιο συνοπτικό βιβλίο για να πει την ιστορία της. Το πορτρέτο που σκιαγραφεί ο Τζένκινς δε θα μπορούσε να είναι πιο επίκαιρο – ή πιο αριστουργηματικό.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 22416

Γ Ι Α Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ Μ Ε Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ